

Közelkép 4, 5, 6: műelemzések

Buda Attila: *A véres költő* gyermekei: *Paulina, Aurelius, Caligula*

Tagadhatatlan, hogy Kosztolányi Dezsőnek volt olyan alkotói korszaka, amelyben bizonyos analógiát érzett a római császárság eseményei, jelenségei és saját kora között. A principátus, illetve a korai császárság társadalmi változásai, a kereszténység, mellette egyéb keleti vallások terjeszkedése, az északi germán betörések, a birodalom keleti határainak barbárok által fenntartott folyamatos veszélyeztettsége, s általában a még távolról sem mindenre kiterjedő, de többek között éppen az államforma, valamint az államot megalapozó ideológia, világkép módosulása következtében fellépő válság eltúlzása, mint az azt felidéző személy, gondolkodó, művész jelenének előképe, tartós toposz az európai közgondolkodásban. Az utókorra maradt ókori források hiányosságai, a felmerülő és egyértelműen el nem dönthető filológiai, történetiszemléleti kérdések ellenére a nemzetközi történettudomány tudósnemzedékek egymásra épülő kutatásai során fogalmazta meg a maga álláspontját, vallotta és gyakorolta a tények többé-kevésbé kanonizált rendszerének, s a hozzájuk kötődő, változó interpretációknak egységét. Paradox módon ennek a befejezettséget sugalló történelemszemléletnek a múlttól alkotott képe – nem kizárólag, de főként – szükségszerű bizonytalanságai következtében a reneszánsz óta a művészetek legkülönfélébb ágai számára szolgált példatárul, akár egymással szöges ellentétben lévő vélemények, viszonyok alátámasztásaként. A részletek visszabüvölése a részletek folytatását is jelenti. Mivel Európa államai egyöntetűen Róma örökösének érezték magukat, noha ezt az örökséget eltérő módon éltek meg, nyilvánvaló, hogy történelmében analógiákat kerestek: fellendülést érző korszakokban biztatásul, hanyatlókban figyelmeztetésül, intésül, magyarázatul, megoldásul. A mindenkori jelennel szemben kialakított vagy kialakítandó viszonyt eszerint a már letűnt századok világítják meg, úgy, hogy az értelmezve előhívott (a múlt) és az érzékelve tapasztalt (a jelen) a teljes azonosulás és elutasítás tág határain belül, bonyolult kapcsolatrendszerben gyakorol hatást egymásra, de az előhívóra is. Ennek lehet eredménye a vágyott, a szükséges, a személyes időt körüljáró megismerés, egyik eszköze pedig a parabola, részben stilisztikai, részben műfajjelölő fogalomként, amely azt is elmondani engedi, éppen távolító hatása miatt, amit a szerző valamely ok miatt kifejezni, pontosabban jelenének körülményei festésével megfogalmazni nem akar.

Kosztolányi Dezsőnek az 1921-ben megjelent, első kiadásában *A véres költő* címet viselő regényén túl, még négy, annak megírása után keletkezett, római szereplőket mozgató elbeszélése ismert. Erre az utóbbi körülírásra azért van szükség, mert az időben korábbi két novella belső ideje csak fenntartásokkal határozható meg valahol a köztársaság és a császárság határán, s Róma hosszú történetében való elhelyezésüket éppen a második kettő biztosan azonosítható kora segíti. E novellákat Kosztolányi a *Tengerszem* című kötetben közös cikluscímmel adta közre, 1936-ban így is megerősítve összetartozásukat. Eredetük részben arra utal, hogy a *Néróban* megtalált történelmi párhuzam tartós, bár nem gyakori megjelenésű hatással élt benne tovább, előhívását életének a regény megírás idejéhez hasonlóan nehéz, zaklatott pillanatai kívánták és kényszerítették: kifejezést, kimondást és oldódást találva a római világban. De csak részben, mert nem lehet felejteni azt a benyomást sem, amit felesége örökített meg: „Lehetetlen feladat manapság középosztályú környezetben játszódó regényt vagy drámát írni. – mondja. – A középosztály elszegényedett, nincsenek korlátjai, hitetlen. Szegény, hitetlen, erkölcstelen korban pedig nincs

dráma, mert semmi sem végzetes, csupán a pénztelenség, az állástalanság. Az orvosnak, ügyvédnek, tanárnak ma az a legfőbb gondja, hogy cipőt szerezzen gyermekének, a fiatalságnak, hogy álláshoz jusson. Kit érdekel ma más kérdés?”¹ A római novellák tehát a kiütkeresést is mutatják, annak ellenére, hogy számszerűen elenyészőek rövid prózai írásai között, nincs még egy történelmi kor, amelyhez ennyiszor visszatért volna.

A novelláknak a recepcióban, mely a versek mellett elsősorban a regényekre, néhány kiemelt novellára és az *Esti Kornél*-ciklusra koncentrált, nincs jelentős nyomuk, a négy közül még a legkésőbb keletkezettel, a *Caligulával* foglalkoztak többször. Az utóbbi években Szitár Katalin, aki Kosztolányi prózájának vizsgálata közben kereste a rokon vonásokat a *Néró*-regény s e novella között, támaszkodva a korábbi szakirodalomra.² S Bori Imre megállapítása ismert még, aki a *Paulinában* látja Kosztolányi Dezső írói elkötelezettségének egyetlen nyíltan deklarált hittételét az igazságról szóló párbeszédben.³

A négy elbeszélés, illetve a *Néró*-regény közötti legkézenfekvőbb kapcsolatot parabola-jellegük adja, együttes vizsgálatuk egyik szempontja lehetne ez is. Ugyanakkor önálló belső kapcsolataik is vannak, amelyek feltárásával párba lehet állítani őket: egyfelől *Paulinát Silusszal* és *Aureliust Caligulával*, másfelől *Paulinát Aureliusszal* és *Silust Caligulával*. Az első kapcsolat a középpontba helyezett szereplő társadalmi státuszát veszi figyelembe, a második a cselekményvezetést. Ebből az utóbbi nézőpontból a kőfaragó rabszolga mesterember és a lovát magas állami polcra kinevező császár lineáris története valahonnan elindul, és valahová megérkezik, sűrű szövésű kitérők nem akadályozzák a cselekményt, s a kezdet és a vég ok-okozatisága nem csorbul, legfeljebb értelmezése többsíkú. Evvel szemben mind a *Paulina*, mind az *Aurelius* című novellák két részre oszthatók: egy leíró, jelenségbemutató, s egy interaktív, értelmező félre. Mutius Argentius, a bölcs és Rufus, a költő, valamint Aurelius és Commodus párbeszéde egyaránt kívül áll a történeten, amennyiben nem részesei annak az erőszaknak, amelynek jelenlétét, mint a világ egyik alkotóelemét, el tudják fogadni. Mutius Argentius és Aurelius a két sztoikus egyaránt nélkülözi a személyes cselekvés lehetőségét, nem erejük, elszántságuk hiányában, hanem éppen ezek teljes birtokában. Nem azért mondanak le a segítségről, vagy a megtorlásról, mert helyeslik, ami történt, hanem azért, mert belátják, avval sokkal nagyobb bajt okoznának. A *Silus* és a *Caligula* értelmezése az olvasóban kezdődik, s fejeződik be, ezzel szemben a másik két novella interpretációját maga a szerző kezdi meg. Ennek hátránya, hogy a korabeli kritika, s a recepció egy része könnyen és felületesen, néha kimondottan örömmel azonosította e mondatokat szerzőjük felfogásával, elmulasztva a körültekintő és pártatlanságra törekvő mérlegelést, megfélekedve arról, hogy még a leginkább vallomásos, a misztika határán járó művek szerzői és alkotásai közé sem tehető egyértelmű egyenlőségjel. Végül a *Silus*, bár tematikája rokonítja a másik három novellával, művészi kifejezőeszközei szegényesebbek lévén azokénál, nemcsak más kisprózai alkotások, hanem a tárgyalt elbeszélések között is háttérbe szorul.

A *Paulina* és a *Silus* című elbeszélések 1929-ben,⁴ az *Aurelius* 1931-ben,⁵ a

1 Kosztolányi Dezsőné: Kosztolányi Dezső, [Budapest:] Révai, [1938], 299.

2 Szitár Katalin: A prózanyelv Kosztolányinál, Budapest: [ELTE], 2000, 169–191.; Szitár Katalin: Caligula, álom, álarc, in *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, szerk. Kulcsár-Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály, [Budapest:] Anonymus, 1998, 228–239.

3 Bori Imre: Kosztolányi Dezső, [Szabadka:] Forum, [1986], 238.

4 *Pesti Hírlap*, 1929. aug. 4., 7.; *Új Idők*, 1929. okt. 6., 426–427.

5 *Pesti Hírlap*, 1931. szept. 26., 2–3.

Caligula pedig 1934-ben⁶ jelent meg először. Az 1929-es év második fele Kosztolányi számára az Ady-revizíó nehézségeit hozta. Július 14-én jelent meg *A Toll* című lapban *Az írástudatlanok árulása* címmel írt vitairata részben az Ady-kultusz általa túlzásnak tartott kinövésai, részben az Ady-verseknek az ő líraszemléletétől távol álló, modorosságként megnevezett jelenségei ellen. Nézete egyfelől nem várt, másfelől kívánt vihart kavart, a válaszokat részletesen regisztrálja Vitályos László és Orosz László bibliográfiája.⁷ A megjelenés után négy nappal Babits Mihály véleményét is firtatta a *Magyarország* riportere, s ő helyeselte és támogatta a vitacikk íróját a kritikai szemléletben, de nem értett egyet vele Ady költészetének megítélésében.⁸ Mivel Kosztolányi ebben az írásban rejtetten Babitsot is meg- és felszólította, amihez alapot adott neki fiatalkori egyetértésük Ady (1908 előtti) költészetéről, s tudta, hogy a világháború utáni, ellenkező végletbe zuhanó Ady-kultusz vele együtt Babitsot is zavarta, különösen rosszul eshetett neki e nyilatkozat. Csalódását mások válasza, személyének szóló támadásai még fokozták is, s úgy érezte, legalább részben meg kell védenie magát, magyarázatot adva szándékára. A *Paulina* és *Silus* című novellákat tematikájuk és kidolgozásuk alapján joggal lehet önkomentárnak tekinteni, legalább részben, *Az írástudatlanok árulása* című vitairat válaszait értelmező, feloldó szándékú. A *Paulina* magyarázat, tekintve befejezését és reakció, amennyiben Kosztolányi is úgy érezhette, tolvajt kiáltanak rá a céhbeliak, vagyis kétségbe vonják igazságát és jóhiszeműségét, mivel nem titkolta tovább azt, aminek megnevezését szükségesnek érezte. A *Silus* pedig afölötti csodálkozásának jele, hogy még írói vagy publicisztikai súly nélküli szerzők is, szinte kötelességszerűen nyilvánították ellenkező- vagy különvéleményük kifejezését. A római környezet felelevenítése a személyes érintettség eltávolítását, a fájdalom elviselésének keresését, a csalódottság és a kiábrándulás megszüntetését szolgálta. A cikke után keletkezett, öngazoló írásokat olvasva ismét úgy érezhette magát, mint amikor az *Új Nemzedék* újságírója volt, s csupán leírta mindazt, nem titkolva saját véleményét sem, amit mások is vallottak vele együtt, ámde politikusabbak vagy kevésbé őszinték voltak, hogy ki is mondják. Aztán nagyon hamar az történt vele, ami a legtöbb kívülálló sorsa: legalább olyan éles ellenkezést váltott ki felfogása (lapon belüli) elvárásaiban, mint régi és új ellenségeiben.⁹ Adyról közreadott véleményének visszhangja is élénken foglalkoztatta, ráadásul a kialakult helyzet értelmezését nem csupán mások, hanem saját reakciójára is el akarta végezni. Nem véletlenül írta Komlós Aladárnak szeptember 16-án a következő sorokat: „a latin műveltségen oly világnézetet értek, mely távol áll a zsidó-keresztény mithikától, a bibliától, mely számomra mindig idegen volt.”¹⁰ Felesége róla szóló könyvéből kiderül, hogy számára a mítosz egyenlő volt a rossz kultusszal. Persze ez a megjegyzése csak úgy teljes, ha felidézzük azokat az írásait is, amelyekben arról beszélt, hogy a katolikus vallás milyen hatást gyakorolt rá.¹¹ E két, látszólag egymásnak ellentmondó vélemény ugyanolyan zavarba ejtő, mint a szintén ebben az érzés- és gondolatvilágban keletkezett, a pogány filozófust megszólító vers, a Marcus

6 *A Pesti Hírlap Vasárnapja*, 1934. okt. 28., 4–5.

7 Vitályos László – Orosz László: *Ady-bibliográfia, 1896–1977*. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. (2. bőv. kiad.) Budapest: MTA Könyvtár, 1980, 114–115.

8 [Dernői] Kocsis László: Babits Mihály nyilatkozik az Ady-probléma új és szenvedélyes felvetéséről, *Magyarország*, 1929. júl. 18., 5.

9 Kosztolányi Dezsőné, 1938. i. m., 233–239.

10 Kosztolányi Dezső: *Levelek, naplók, összegyűjt.*, s. a. r., jegyz. Réz Pál – Kelevéz Ágnes – Kovács Ida, Budapest: Osiris, 1996, 585.

11 Például az *Ünnepek ünnepe* című írásában, amely az *Élet* 1912. szept. 15-i számában jelent meg.

Aurelius,12 akiben Kosztolányi az élet gyalázatosságait a közös halál megbocsátásával szemlélő embert fedezte fel, töprengésre készítve evvel az utókort: tükör vagy álarc volt-e kezében.

A novella szerkesztési jellemzői közül a legfontosabb a már említett, két részre bomló szövegtartomány. A személyes konfliktus a hatalom beavatkozása által válik egyetemessé: a hajóács és a konyhalány egy társadalmi csoportba tartoznak. A novella első részében az erőszak mellett az előítélet nyilvánul meg. Paulina kétszeresen is áldozat: mert nő, és mert vörös. Bizonyos testi jegyek földrajzi helytől, nyelvtől, időtől függetlenül pozitív vagy negatív megítélésűek, a vörös haj mellé társuló kék szem ráadásul, először elbizonytalanítja, majd fokozottan megerősíti az előítéletet. Vagy a vörös haj és a kék szem ellentétként való olvasása már maga a prekoncepció? A történetmondás egyébként nem festi különösebben a környezetet, a szereplők testi kinézetét, sem a matrózokét, sem a katonákét. Utóbbiak megjelenésével az erőszak kitágul, dimenziót vált, de ezt Kosztolányi nem érzékelteti írásjelekkel. Hagyja magukat a szavakat kiabálni. „Minden zsoldos gazember” – talán nem tévedés, ha itt újból felötlük az Ady-revizíó. És Róma hallgatja ezt az erőszakot. A természet, a Colosseum, a telihold szenttelen, csak a bölcs és a költő még csevegnek ez éjszakai órán. A zaj, a kiabálás azonban megváltoztatja beszélgetésük irányát, s már az indulat és az igazság összefüggéseit firtatják. A bölcs az első hiábavalóságát, a költő a kimondás súlyát megmutatva.

Az 1931-es *Pesti Hírlap* hasábjain magányos szigetként áll az *Aurelius* című elbeszélés. Képzelt és valódi (?) interjúk, tárcák, kritikák, átmeneti műfajú prózai írások, utazásokon szerzett benyomások mellett ebben az évben ezen kívül csak egy novellát közölt a lapban, címe: *Juliska*. Önmagában ez a körülmény is kiemeli a vele egy időben keletkezett írások közül, amit megerősít szerzőjének a filozófus császár példájának szóló elkötelezettsége, a felfedezett, ráismert lélekrokonság. Az 1931-es év Kosztolányi nyelvvédő tevékenységét és a PEN klub ügyiben folytatott utazásait hozta. Az erről írt úti jegyzetek tapasztalatainak első szintjét, a benyomásokat tartalmazták, az *Aurelius* ennél magasabban, a következtetéseit foglalta össze. Ismét rejtve, mert számára nagyon éles és fájdalmas jelenségről volt szó, amelynek néhány sorát mégis beengedte Hollandiáról szóló híradásába.¹³ A novella a *Paulinához* hasonlóan előbb egy esetleírást ad. Három dialógus világítja meg a tényt: egy tizenégy éves fiú katonák általi megölését. Ezt követően a novella a címszereplő monológjába ágyazottan annak bölcselkedő magyarázatát, értelmezését nyújtja. A rövid, néhány mondatra terjedő kérdezz-feleletekből kiemelkedik a császár és az őrség parancsnokának rövid párbeszéde, amely nem más, mint két kötelességtudás találkozása: Aurelius a birodalmat képviselő hivatás és szolgálat, a katona a császárnak szóló hűség és az alárendelt iránt érzett felelősségérzés hangján szól. Szavaik drámai súlyát a mondanivaló hullámmozgása adja: míg a történeteket elmesélő parancsnok látszólagos szenttelensége mögött az alkalmazott erőszak, mint egyedül választható lehetőség fogalmazódik meg – hiszen Avidus, bár ártatlan, mégis kihívó magatartást tanúsított –, addig a császár pontosító szavaival ezt a lehetőséget akarja megakadályozni. Ám a változtathatatlant ő sem fordíthatja vissza. A játék, a véltenség, a tiltakozás elvérzett az egy célra kondicionált, brutális rendfenntartó akarat előtt. A novella túllép az igazság kimondásának indulat általi alátámasztottságán, a tét immár a Latin Álom fennmaradása. Tévedés csak azt látni és azt adni Aurelius-Kosztolányi szájába, hogy egyetért a fiú halálával. Aurelius császár

12 *Nyugat*, 1929. okt. 1., 379–380.

13 Kosztolányi Dezső: Hollandia, in *Európai képeskönyv*, összegyűjt., szöveggond., jegyz. Réz Pál, Budapest: Szépirodalmi, [1979], 206–208.

és filozófus. Számára az egyik ember pont olyan fontos, mint a másik; császár, de a megszokott hatalomgyakorlás attribútumai nélkül. Ez az ő választása. Nem kívánja a gyilkosságot elkövető katona megbüntetését, mert látja az ő ártatlanságát is. Nem akar egy hibát egy másikkal tetézni. Ez kizárólag a latin világosság védelme a felforgató vadsággal szemben. „Tiszták csak addig lehetünk, amíg gondolatainkkal játszunk. Mihelyt hozzányúlunk az élethez, tele vagyunk az élet förtelmes ellentmondásával, s kezünk csupa vér és csupa sár.”¹⁴ Mert mit akar végül is a barbárság? Előbb bomlasztani és szétzilálni, de aztán mégis felépíteni a saját Államát, létrehozni a saját klientúráját, konccal etetni saját haszonlesőit, megteremteni a saját mocskát. Ha pedig így van, miért több az egyik, mint a másik? Többé csak az értelem, a világosság, a latin szépség és a bölcsesség tehet, amely már a barbárokat is kénytelen felhasználni önmaga védelmében. Alantas és fenséges, értelmes és ösztönös egybekapcsolása, ezek mentén szerveződik e novella.

Gellért Oszkár¹⁵ és Kosztolányi felesége¹⁶ is leírta azt a közös vacsorát, amely közben a vendéglátó felfedezte, vagy talán mások számára is nyilvánossá tette, hogy a szájában egy bizonytalan eredetű vörös folt látható. Ennek eleinte sem okát, sem gyógymódját nem találták orvosi segítséggel sem, s az első szaktanácsok egyike az volt, hogy fogait javíttassa meg. Felesége szerint hónapokig tartott e művelet. A kétségek között hányódó író augusztus 27-én többek között a következőket írta Füst Milánnak: „Fogorvosom leszedett rólam két aranyhidat és most naponta 3 órát csiszolgat, közben pedig én az élet mulandóságáról gondolkodom.”¹⁷ Ennek a tépelődésnek két novellában is nyomát lehet találni, az egyik *A halhatatlan kedves*, a másik a *Caligula* címet viseli. Utolsó római tárgyú elbeszélésben Kosztolányi ismét megidézte a korai császárkort, immár észrevehetően is hagyatkozva forrására. A *Caligula* ugyanis, amelyben nem más, mint „a létet teljesen elfedő látszat”¹⁸ mutatkozik, erősen épül Gaius Suetonius Tranquillius életrajzára. Önként adódik tehát a kérdés, hogy Kosztolányi milyen forrást használt megírásához. Ennek kiderítése nem mellékes szempont, mert előfordulhat, hogy a mégoly elmélyült nyelvi elemzések, s a rájuk épülő elméleti összegzések is részben mellékútra futnak, mivel Kosztolányi (esetleg) vendégszövegeket használt, mások szavait, mondatait továbbfejlesztve. A végeredmény természetesen mindenestől az ő szellemi teljesítménye, ez vitathatatlan, de a szavak, amelyek a vizsgálat alapját adják, nem az övéi. Ebben az esetben azért könnyű a helyzet, mivel 1934-ben Suetonius *Caesarok élete* című munkájának csak a Székely István fordította, 1896-ban megjelent, bilingvis és csak magyar kiadása állhatott rendelkezésre. Ez tartalmazza Caligula és Néro életrajzait. Caliguláról természetesen olvasható még Tacitus *Évkönyveiben* is. Ez pedig Csiky Kálmán tolmácsolásában jelent meg 1903-ban. S az előbbieket kiegészítéseként kell megjegyezni, hogy Marcus Aureliusról egyikük sem írt, viszont a róla szóló novella írása idejében elmékedésének két változata is Kosztolányi kezébe kerülhetett, a korábbi 1847-ben Pesten jelent meg, Perlaky Sándor, a későbbi 1923-ban Huszti József fordításában.

Az író Suetonius Caligula-életrajzából több motívumot is felhasznált, például a kacagó Jupiter-szobrot, s a jósda azon intését, hogy Caligula őrizkedjen Cassiustól.

---

14 Kosztolányi Dezső: Aurelius, in *Hét kövér esztendő*, összegyűjt., szöveggond. Réz Pál, Budapest: Szépirodalmi, [1981], 258.

15 Gellért Oszkár: Kosztolányi Dezső, in *Kortársaim*, Budapest: Művelt Nép, 1954, 279.

16 Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 299–313.

17 Kosztolányi Dezső, 1996, i. m., 710.

18 Szegedy-Maszák Mihály: Nézőpont és értékszerkezet *A véres költőben*, in *A rejtőző Kosztolányi. Esszék, tanulmányok*, szerk. Mész Lászlóné, [Budapest:] Tankönyvkiadó, 1987, 64.

A császár ezt meghallva azonnal kivégezteti Cassius Longinust, de elfelejti a szintén e nevet viselő Cassius Chaereat. Utóbbi idős ember, ennek ellenére Caligula többször kifigurázza. Suetoniusra megy vissza Caligula gyenge lábainak említése. Az író természetesen nem másolja, hanem továbbmondja parabolájában a készen kapott történetet, ezt mondatról mondatra való összevetés során részletesen is be lehet bizonyítani. A származás bemutatására röviden éppen a leginkább önálló részeket lehet említeni: a római történetírónál a gyilkosság időpontja január 21-e, amikor a császár reggeli villásreggelije után földalatti folyosón indul a gyakorlatozó ázsiai nemesifjak közé, s csak egy véletlen következtében folytatja tovább útját. Suetonius kétféle változatot örökít meg a gyilkosságra, ebből Kosztolányi a másodikat választotta, amely Jupiter nevével köti össze azt. A 29 éves Caligula a történetírónál is fetreng és üvöltözik, hogy él, mire harminc helyen sebesítették meg, az ágyékán is. Míg a *Paulina*, a *Silus* és az *Aurelius* című novellák szövege folyamatos, egyetlen tömbből áll, s csupán belső, strukturális egységek tagolják, addig a *Caligula* 11 hosszabb-rövidebb, egymástól számokkal elválasztott részekből áll. Az életrajz nyomán, de nem annak ismétlésében kezdődik, majd a harmadik tagtól kezdve fokozatosan önállósodik, ám egy-egy utalással végig megtartja az eredetihez fűződő kapcsolatokat. Ezt az aszimmetrikus megoldást Kosztolányi nem túl gyakran, de más elbeszélésében is alkalmazza, többek között a *Sofőrkaland*, *Cukrászda* vagy *Véletlen* címűekben. E módszert követve inkább benyomásokat fogalmaz meg, mint valamilyen módon történetet mesél el. A *Caligula* című novella is inkább visszaemlékezés egy történelmi tárgyú irodalmi műre, amelynek szereplőit és helyzeteket részben egyéni, ott nem szereplő vonásokkal, körülményekkel ruházott fel. Nyelvi rendszere felfejthető és körülírható. Az önállósodott történet végpontja többféle értelmezést enged meg, amelyek nyilvánvalóan a *Néró*-regénnyel rokonítják.

Fel kell tenni végül a kérdést: mennyiben történelmi novellák alkotják e tetralógiát? Amikor Kosztolányi a *Néró*-történetre rátalált, zaklatott ország, zaklatott írójaként vallomás és magyarázat segítségével akart egyrészt bizonyítani, másrészt oldódni. A párhuzam lehetővé tette számára mindannak bemutatását, amiben csalódott, s annak kimondását, amit magáénak érzett. Történelmi regényt írt, amelyben az irodalmi szempontok uralkodtak. Nem törekedett régészeti és filológiai problémák korfestő elemként való alkalmazására. Ábrázolni kívánta az egymással összezengetett korokat, de a jellemek, s nem a körülmények megmutatásával. Befejezése után feltehetően része volt az alkotói megelégedettségben. Ám az egyik legfőbb római határhelyzet, az államformaváltás kora tovább élt benne. A történelmi párhuzamra való ráismerésről ő maga is írt *Trimalchio lakomája* című cikkében. A húszas évek elejétől megszilárduló világképe, amelynek nem egy összetevője sokkal korábbi volt, hasonló, konfliktusos élethelyzeteiben újból és újból rátalált a római történelemre. De történelmi kötődése legfeljebb annyi volt, amennyi *Marcus Aurelius* című verse alábbi sorainak:

Álarcomat itten elvetem, aztán
újra felöltöm,
s járok mosolyogva,
tanulva a túrést,
a hosszú alázat gögös erényét,
szenvedve a mocskot, rejtve riadtan
rongyokra szakított, császári palástom.